

Fransuz taryhynyň gara tegmilleri

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Fransuz taryhynyň gara tegmilleri FRANSUZ TARYHYNÝŇ GARA
TEGMILLERI

«Her ýurduň taryhynda utanylýan sahypalar bardyr».

Eziz NESIN.

Fransuz kolonializminiň dünýä halklarynyň käbiriniň garşysyna amala aşyran gyrgynçylygy dünýä jemgyýetçiliginiň wyždanyny häli-häzirlerem birahat etmäge dowam edýär.

Imperial syýasatyň çäginde dünýäniň çar künjünde koloniýalar gurup, esasanam Afrikadaky koloniýalarynda adam hukuklaryny aýak astyna alyp depgilän Fransiýanyň taryhy gyrgynçylyklar, görlüp-eşdilmedik zalymlyklar bilen doly.

Fransiýa 1524-nji ýylda ýöredip başlan kolonialistik syýasaty netijesinde Afrikanyň günbatarynda we demirgazygynda ýigrimiden gowrak ýurtda agalyk sürdi. Afrikanyň 35 göterimi 300 ýyllap Fransiýanyň golastynda galdy. Senegal, Kot'd-Iwuar, Benin ýaly ýurtlar gul söwdasynyň merkezi hökmünde ulanyldy. Fransuz ýalmaidylarynyň aýak basan ýurdunyň tebigy baýlyklary kolonialistleriň doýmaz-dolmaz holtumyna girdi.

■ Fransiýanyň Afrikadaky gara taryhy

Afrikada baş asyrlap dowam eden kolonial döwürde, hususanam Ikinji jahan urşy tamamlanansoň, garaşsyzlyk ugrundaky göreşe giren ýurtlarda halk gozgalaňlary zalymlyk bilen basylyp ýatyryldy. Gazaply oç alnyşyklarda iki milliondan gowrak afrikaly wepat boldy. Şeýle-de Fransiýa birinji we ikinji jahan uruşlarynda garaşsyzlygy wada berip öz hatarlarynda urşa ugradan halklarynyň hem depesinden basybilenlerini basyp, ganly oç aldylar. Watanyň azatlygy ugrundaky söweşlerde iki milliondan gowrak afrikaly wepat boldy.

Ikinji jahan urşy gutarmanka garaşsyzlyk wada berlip fransuz goşunlarynda fronta sürlen alžirlilileriň başlan demonstrasiýalarynda münlerçe alžirli oka tutuldy. Taryha «1945-nji ýylyň 8-nji maý gününüň Setif we Guelma gyrgynçylygy» diýip geçen wakalardan tä Alžiriniň garaşsyzlygyny gazanan 1962-nji ýylyna çenli gandöküşikli wakalar sistematiki ýagdaýda dowam etdi.

Alžiriň ýurt garaşsyzlygy ugrundaky söweşlerde fransuzlaryň elinden bir million adam wepat boldy. (Watan ugrunda alnyp barlan bu gahrymançylykly göreş barada belli türkmen ýazyjysy Gylyç Kulyýewiň «Ýanbermez Alžirli» romany hem bolmaly -t.b.). Fransiýa 1830-njy ýyldan bäri alžir jemgyýetini medeni taýdan gysaja alyp geldi. Alžiriň öz milli mirasy bilen birlikde osmanly türkmen taryhynyň yzlarynyň hem ýurtdan ýitip ýok bolup gitmeginiň sebäpkäri Fransiýa ýurtda birnäçe medeni we dini eserleri öz çarçuwasynda islän ugruna gönükdirip bilýär.

■ Taryhyň iň uly gyrgynçylygynda Fransiýanyň roly

Fransiýanyň täsirinuň güýçli ýurtlarynda-da adam hukuklary aýak astyna az alynmady. Adamzat taryhynyň iň uly gyrgynçylyklaryndan biri hasap edilen we 800 müňden gowrak (başga maglumatlar adam pidalarynyň bir milliona ýetendigini habar berýär -t.b.) adamyň wepat bolan 1994-nji ýylyň Ruanda gyrgynçylygynda-da Fransiýanyň eliniň bardygy orta çykdy.

Ruanda gyrgynçylygynyň önüsyrasy ýurtdaky fransuz harby gullukçylaryň toplan maglumatlaryny seljermezden ýurtdan çykyp gidendigini, käbir fransuz ofiserleriniň bolsa hut gyrgynçylyklaryň bolup geçmegine ýakyndan goldaw berendigi halkara beýannamalarda belleniş berildi.

Fransiýa ýurduň günorta-günbatarynda bosgunlar üçin howpsyz zolak döretmek maksady bilen ýörite operasiýa geçirdi. Emma Ruandada gyrgynçylygyň önüni almagyň deregine gandöküşligi gurnan Hutu hökümetine ýarag we maglumat kömegini beren Fransiýanyň garşysyna häli-häzirlerem halkara derejesinde dowam edýän arz-şikaýatlar bar. Fransiýanyň öňki ministri Fransua Mitteran 1998-nji ýylda «Le Figaro» gazetine beren

reportażynda: «0 ýurtlarda bolup geçýän gyrgynçylyga üns bereniňe degenok» diýendigini bütin dünýä bilýär.

Fransuzlaryň «Mediapart» internet saýty şu ýylyň fewral aýynda «Ruanda gyrgynçylygy: Fransiýanyň ýalançylygy orta çykdy» atly Fransuz Daşary kontrrazwedka gullugy DSGE-ä degişli maglumat esasanyp çap eden habarynda hutu militanlary tarapyndan 800 müňe golaý tutsiniň öldürilendigini we munuň esasy günäkärleriniň gizlenýändigini paş etdi.

■ Fransiýa gyrgynçylyk hakyndaky arhiw maglumatlarynyň üstüni örtmäge çalyşýar

Ruandada gyrgynçylygy amala aşyran hutu hökümetine uzak wagtlap goldaw berendigi sebäpli dünýä jemgyýetçiliginiň arasynda-da, ýurduň öz içinde-de tankyt taýagynyň astyna alnan Fransiýa gyrgynçylyk hakyndaky maglumatlaryň üstüni örtmäge çalyşýar.

Gyrgynçylyk döwrüniň arhiw maglumatlarynyň üstündäki «döwlet syry» ýarlygy aýrylansoňam, öňki Prezident Mitteran tarapyndan goýlan ikinji «gadagançylyk» sebäpli degişli maglumatlary edinmek mümkingadar kyn görünýär.

Fransiýanyň konstitusion sudynyň 2017-nji ýylyň sentýabr aýynda Ruanda gyrgynçylygy barada ylmy barlaglar alyp barýan bir alymyň gyrgynçylyk döwrüniň Prezident arhiwlerine girmek baradaky haýyşyny ret edendigi her kese mälim. Bular bilen birlikde, Fransiýa garşy garaşyzlyk ugrunda göreşip, uly ýitgileri çeken we ykdysady taýdan çöken ýurtlardan işlemäge gelýän işçileriň ujypsyzja aýlyklar tölenip, agyr-agyr işlerde işledilýändigini hem her kese aýdyň hakykatlaryň biri.

Tugçenur ÝYLMAZ |12.04.2019 ý. Publisistika